

ALBERT OOSTERHOF

DELETIE VAN HET BEPAALD LIDWOORD IN HET NOORD-GRONINGS

Abstract⁽¹⁾

In many dialects spoken in the Dutch province of Groningen, definite/specific nominals can occur without an overt article. This paper presents dialect data from RND and SAND with regard to the geographical distribution of article deletion in a number of syntactic/semantic environments. The reduction and loss of the article *de* ('the-NN') can be related to the status of schwa in Groningen dialects. This vowel easily disappears and has a weakening effect on the preceding consonants. Even though there is no phonological trigger for deletion of the article with neuter nouns, in a number of dialects the use of null articles is extended to such nouns. We discuss the relevance of a number of explanatory factors proposed in the literature to the evolution of the Groningen null article.

1. Inleiding

In Noord-Groningse dialecten kunnen nominale constituenten verschijnen zonder overt lidwoord in contexten en interpretaties waar in andere variëteiten van het Nederlands een bepaald lidwoord noodzakelijk is. Enkele voorbeelden

---

⁽¹⁾ Albert Oosterhof, UGent-Vakgroep Nederlandse Taalkunde, Blandijnberg 2, 9000 Gent (België), mail: albert.oosterhof@ugent.be. De anonieme reviewers ben ik erkentelijk voor hun commentaar bij eerdere versies van dit artikel. Ik dank in het bijzonder Siemon Reker voor zijn adviezen, hulp en zijn oordelen over het Noord-Groningse dialect. Delen van het materiaal in dit artikel werden gepresenteerd tijdens het *Taal & Tongval*-colloquium in Gent (november 2007), het *CLCG Linguistics Colloquium* in Groningen (april 2008) en *Methods XIII* in Leeds (augustus 2008). Ik dank de aanwezigen bij die gelegenheden en Jack Hoeksema, Roeland van Hout, Jef Van Loon en Gunther De Vogelaer voor relevante discussies, evenals Cor van Bree voor de aanwijzingen die ertoe geleid hebben dat ik de scriptie van Astrid Apotheker in handen kreeg. Uiteraard ligt de verantwoordelijkheid voor de tekortkomingen van dit artikel bij mijzelf.

zijn gegeven in (1).

- (1) a Man het geliek. ('De man heeft gelijk.)
 b Jong het bok verkòft. ('De jongen heeft de bok verkocht.')

c Kou staait in sloot. ('De koe staat in de sloot.')

d Dou deur dicht. ('Doe de deur dicht.')

(Ter Laan 1953: 35)

Deze zinnen krijgen een definiete specifieke lezing, waarbij de onderstreepte constituenten verwijzen naar één specifiek object of individu met de betreffende eigenschap. Het onzijdige lidwoord *het* wordt in tegenstelling tot het niet-onzijdige lidwoord *de* volgens Ter Laan 1953: 35 gewoonlijk niet achterwege gelaten (behalve "bij slappe uitspraak"):

- (2) ’t Peerd löpt in ’t laand; ’t vool is bie hom. ('Het paard loopt op de wei; het veulen is bij hem.')

Er zijn enkele publicaties waarin meestal terloops enige aandacht wordt besteed aan het in (1) geïllustreerde verschijnsel (Schuringa 1923: §178, Ter Laan 1929: 151 en 1953: 35-36, Weijnen 1966: 494, Oosterhof 2004: 16-17, 2006: 187-188 en 2008: 231-237, 248-249, Reker 2005a: hoofdstuk 5, Bloemhoff, Van der Kooi, Niebaum & Reker 2008: §5.1 en Van Bree te verschijnen). Een uitgebreidere studie is Apotheker (1980), een afstudeerscriptie aan de toenmalige Rijksuniversiteit Leiden.

In dit artikel zullen dialectkaarten gepresenteerd en besproken worden die een beeld geven van de geografische verspreiding van de deletie van het bepaald lidwoord met definiete specifieke lezing in enkele typen naamwoordgroepen in verschillende syntactische omgevingen. In de discussie zal aandacht besteed worden aan de bruikbaarheid van verschillende verklarende factoren die in onder meer de typologische en de formele literatuur naar voren gebracht zijn.

In de volgende twee paragrafen wordt eerst ingegaan op enkele relevante punten uit de bestaande literatuur. In §2 gaan we in op de ontwikkelingen in het gebruik van lidwoorden in het Standaardnederlands. In §3 bespreken we het verband dat kan worden gelegd tussen de eigenschappen van de sjwa in het Noord-Gronings (en de structuur van sjwasyllabes) en de deletie van het lidwoord. In §4 worden vervolgens een aantal relevante dialectkaarten op basis van RND- en

SAND-materiaal gepresenteerd en besproken. Zo wordt een beeld gegeven van de geografische verspreiding van de lidwoorddeletie in Noord-Groningse en aangrenzende dialecten. In §5 volgt een discussie van de data, waarbij verklaringen worden gegeven voor de bevindingen uit §4. Uit deze discussie ontstaat een beeld van de bruikbaarheid van verschillende typen verklarende principes voor de hier besproken verschijnselen. In §6 volgt de conclusie van dit artikel.

2. Het lidwoord in het Nederlands

In het Standaardnederlands (SN) kunnen enkelvoudige telbare nomina in argumentposities meestal niet zonder lidwoord verschijnen. Niet-telbare en meervoudige naamwoorden hebben die beperking niet, zoals geïllustreerd in (3) en (4). Dergelijke constituenten krijgen indefiniete (vgl. (3a) en (4a)) of generieke (vgl. (3b) en (4b)) lezingen. Deze constituenten kunnen echter niet de definiete specifieke lezingen van de Groningse kale enkelvoudigen in (1) krijgen.

- (3) a De jongen heeft water gedronken.
 b Slootwater ruikt een beetje zuur.
- (4) a De jongen heeft bokken verkocht.
 b Koeien eten graag gras.

Toch is er ook in het SN een tendens waarneembaar dat het lidwoord op zijn retour is. Van der Horst (2003: 229, 236) noteert bijvoorbeeld:

“In het Nederlands zijn de lidwoorden (...) er niet altijd geweest. (...) En categorieën die kunnen komen, zouden ook weer kunnen gaan. (...) [D]e indruk [is] dat het lidwoord over zijn hoogtepunt heen is. Konden we in de Oud- en Middelnederlandse periode vooral een toename van gebruikswijzen aanwijzen, in de 19de- en 20ste eeuw lijkt de tendens een afname.”

Uit de literatuur zijn een aantal gevallen bekend die gezien kunnen worden als manifestaties van de algemene tendens dat het lidwoord (steeds vaker) wegge laten wordt, waarbij het wel degelijk ook om argumenten kan gaan:

1. Hoeksema (2000) bespreekt de *feit is dat*-constructie (zie ook Van der Horst & Van der Horst 1999: 213-222). Het gaat hierbij om enkelvoudige nomina zoals *feit*, die in getopicaliseerde positie zonder lidwoord

verschijnen. Het vooropgeplaatste woord verwijst naar een discourselement dat een pragmatische relatie legt met het voorafgaande discours. Hoeksema stelt bijvoorbeeld vast dat het gebruik van *feit is dat* vaak een tegenstellend verband markeert met een bewering die in de voorafgaande context gedaan wordt. Meestal gaat het om vooropgeplaatste predicaatsnomina, maar Hoeksema (2000: 119-121) geeft ook voorbeeldzinnen waarin de constituent een argument is, zoals (5a), waar het vooropgeplaatste zinsdeel benoemd kan worden als direct object.⁽²⁾

2. Verder blijft het lidwoord ook vaak achterwege in constructies met nevenschikking zoals in *mes en vork*, zoals geïllustreerd in (5b) (zie bijvoorbeeld Den Hertog 1903-1904: 78 en vgl. Heycock & Zamparelli 2003 voor een beschrijving van vergelijkbare verschijnselen in het Engels en een aantal andere talen).⁽³⁾⁽⁴⁾
3. Een derde manifestatie van de afname van gebruikswijzen van het lidwoord zijn (idiomatische) combinaties van voorzetsels met kale nomina zoals *in bed, op tafel, naar wens* (zie bijvoorbeeld Den Hertog 1903-1904: 78 en de ANS: §4.5.3).⁽⁵⁾⁽⁶⁾
4. In groepen die een persoon met zijn functie aanduiden is er een “toenevende weglaatbaarheid van het lidwoord” (Van der Horst 2003: 234). Een voorbeeld van een context waarin het lidwoord tegenwoordig kan

⁽²⁾ Zin (5a) is afkomstig uit de *Groninger Gezinsbode*, 21-6-2000 en overgenomen van Hoeksema (2000:121).

⁽³⁾ Zin (5b) is afkomstig uit *Trouw*, 29 juni 2006.

⁽⁴⁾ Hieraan gerelateerd komen kale enkelvouden in het hedendaagse Nederlands ook voor in zinnen als (i).

(i) De hal liep vol, poncho's en regenjassen werden opgehangen in de docentengarderobe tegenover de rijen postvakken, in de schemerige passage die hal met docentenkamer verbond.

(Uit: Jan Siebelink. 2008. *Suezkade*. Amsterdam: De Bezige Bij.)

In deze zin is er geen sprake van nevenschikking, maar onderhouden de constituenten een zogenaemde “tegenspeler- of partnerrelatie” (zie bijvoorbeeld Coleman 2006: 415). Dit kan gezien worden als een verdere uitbreiding van de constructies waarin kale enkelvouden acceptabel zijn.

⁽⁵⁾ Zin (5c) is afkomstig uit het *Jeugdjournaal*, mei 1991.

worden weggelaten terwijl dat voorheen niet zo was is (5d).⁽⁷⁾

- (5) a Hoogste prioriteit hebben het Damsterdiep tussen de Oostersingel en Steentilstraat (...) en het Boterdiep.
 b De handvat[t]en moeten natuurlijk naar buiten, maar mes en vork liggen onder een hoek van 90 graden om aan te geven dat men even pauzeert.
 c Ze komt vaak met de fiets naar school.
 d Binnen de fractie behoort ze, met onder anderen boezemvriend Vendrik, tot de meer liberale vleugel.

In de literatuur worden daarnaast nog enkele geïsoleerdere, beperktere ontwikkelingen besproken (zie bijvoorbeeld Den Hertog 1903-1904, ANS: §4.5.3 en Van der Horst 2003).

Dit roept natuurlijk de vraag op of de weglating van het bepaald lidwoord in het Gronings in verband gebracht kan worden met de hierboven geschetste algemene ontwikkelingen. Een mogelijke generalisatie is dat er in het Nederlands een afname is van het gebruik van het lidwoord, waarbij de afbakening van de contexten waarin het lidwoord wordt weggelaten per variëteit/dialect verschilt. Het Noord-Groningse dialect kan dan binnen die algemene tendens gezien worden als een dialect waarin het bepaald lidwoord in relatief veel contexten gedeleerd wordt.

⁽⁶⁾ Hoeksema (2000: §1) geeft in dit verband ook voorbeeldzinnen zoals (i) (hoewel *als* vaak ontleed wordt als een voegwoord in plaats van als voorzetsel).

- (i) a Als vader kan ik dit niet goedkeuren.
 b Men benoemde hem tot opperbevelhebber.

Merk op dat we hier te maken hebben met zinsdelen die in de literatuur ontleed worden als bepaling van gesteldheid. Van dergelijke bepalingen wordt doorgaans aangenomen dat ze (naast een adverbiaal) deels een predicatief karakter hebben (vgl. Vandeweghe 2004: 138-139). Zinsdelen als *tot opperbevelhebber* in (ib) worden door Vandeweghe (2004: 116) zelfs ontleed als 'niet-copulatief gezegde'. Daarom is het maar de vraag of de zinnen in (i) een tegenvoorbeeld zijn bij de stelling dat het gebruik van kale nomina in argumentposities uitgesloten is.

⁽⁷⁾ De zin is afkomstig uit *NRC Handelsblad*, 25 november 2002 en overgenomen van Van der Horst (2003: 234).

Een probleem voor zo'n generalisatie is dat volgens Van der Horst (2003: 236) "het onbepaald lidwoord (...) thans vaker of eerder [lijkt] weg te vallen dan het bepaalde". Als die indruk klopt dan maakt dat het minder plausibel om een verband te leggen tussen de Groningse ontwikkelingen waarbij het *bepaald* lidwoord wegvalt en het SN waarin vooral het *onbepaald* lidwoord verdwijnt. Het is echter niet duidelijk waar Van der Horst zijn indruk op baseert. Beschouw bijvoorbeeld de *feit is dat*-constructie. In een zin als (5a) ligt juist een definitieve lezing van *hoogste prioriteit* voor de hand. Hetzelfde geldt voor het volgende voorbeeld van de *feit is dat*-constructie, overgenomen van Van der Horst & Van der Horst (1999: 220):⁽⁸⁾

- (6) Vraag rijst of een rooms-katholieke instelling kan gedogen dat een functionaris zich op een dergelijke wijze uitlaat.

In tabel 1 zijn enkele corpusdata gegeven voor vier nomina die volgens Hoeksema (2000: 114) behoren tot de groep van nomina die optreden in de *feit is dat*-constructie. Deze data zijn gebaseerd op het volledige *INL 27 en 38 Miljoen Woorden Corpus* (zie Kruyt 1998 voor informatie over onder meer de samenstelling van deze corpora). Ik ben nagegaan hoe vaak de betreffende nomina in constructies zoals *feit is dat...* verschijnen met een bepaald lidwoord, een onbepaald lidwoord of zonder lidwoord. Deze corpusdata laten zien dat het van het naamwoord afhangt welk overt lidwoord er vooral gebruikt wordt. Bij *probleem*, *punt* en *vraag* (vgl. zin (6)) ligt het niet voor de hand om aan te nemen dat er in de constructie zonder overt lidwoord (dat is de *feit is dat*-constructie) een *onbepaald* lidwoord is weggevallen. Ook bij *feit* zijn er enkele voorkomens van een bepaald lidwoord in de constructie.

	Ø N		de/het N		een N	
<i>feit</i>	<i>feit is dat...</i>	146	<i>het feit is dat...</i>	3	<i>een feit is dat...</i>	23
<i>probleem</i>	<i>probleem is dat...</i>	35	<i>het probleem is dat...</i>	201	<i>een probleem is dat...</i>	23
<i>punt</i>	<i>punt is dat...</i>	1	<i>het punt is dat...</i>	26	<i>een punt is dat...</i>	0
<i>vraag</i>	<i>vraag rijst of...</i>	0	<i>de vraag rijst of...</i>	14	<i>een vraag rijst of...</i>	0

Tabel 1: Het gebruik van overte lidwoorden in plaats van de *feit is dat*-constructie zonder lidwoord

⁽⁸⁾ De zin wordt ook gepresenteerd door Hoeksema (2000: 121) en is afkomstig uit *NRC Handelsblad*, 11 februari 1997.

Terwijl de *feit is dat*-constructie op dit punt tot discussie kan leiden, is het voor de constructie met nevenschikking zoals *mes en vork* in (5b) veel duidelijker dat er een bepaald lidwoord is weggefallen. De centrale generalisatie in het artikel van Heycock & Zamparelli (2003) over deze constructie is bijvoorbeeld juist dat nevenschikte kale enkelvouden een definiëte betekenis krijgen.

Ook in gevallen waar het lidwoord wordt weggelaten na een voorzetsel, zoals (5c) is het op grond van de interpretatie niet duidelijk waarom hier een onbepaald lidwoord en geen definiëte lidwoord weggelaten zou zijn. De interpretatie van de zin verandert aanzienlijk wanneer er een onbepaalde determinator, maar niet als er een definiëte determinator wordt ingevoegd:

(7) Ze komt vaak met de fiets naar de/haar/#een school.

Ook in zinnen zoals (5d) (overgenomen van Van der Horst 2003: 234) is het plausibeler om aan te nemen dat er een bepaald lidwoord verdwenen is. In elk geval verandert de lezing van de zin juist als er een onbepaalde determinator wordt toegevoegd:

(8) Binnen de fractie behoort ze, met onder anderen die/haar/#een boezemvriend Vendrik, tot de meer liberale vleugel.

Het is dus maar de vraag of juist onbepaalde lidwoorden in het SN vaker of eerder weggefallen dan bepaalde lidwoorden (vgl. ook de in noot 3 genoemde constructie). Er is minstens zo veel aanleiding om te zeggen dat het bepaald lidwoord over zijn hoogtepunt is. We kunnen dus stellen dat er zowel in het SN als in Groningse dialecten een tendens is om lidwoorden van bepaaldheid weg te laten.

3. De sjwa in het Noord-Gronings en de structuur van sjwa-syllabes

De vraag blijft echter op basis van welke voorwaarden en welke eigenschappen van de Noord-Groningse dialecten het lidwoord *de* in die dialecten op veel grotere schaal achterwege blijft. Een hypothese (Reker p.c., zie ook Bloemhoff, Van der Kooi, Niebaum & Reker 2008: §5) is dat de reductie en deletie van het lidwoord zoals we die zien in het Noord-Gronings in verband gebracht moet worden met een fonologisch/fonetisch verschijnsel. Reker relateert het aan de neiging die Groningers hebben om de sjwa te mijden. Reker (2004: 713) schrijft daarover:

“Het meest algemene wat men van de sjwa in het Noord-Gronings kan zeggen, is dat deze vocaal gemakkelijk verdwijnt en duidelijke eisen stelt aan zijn omgeving. Het foneem heeft een verzwakkende invloed op vooral de linker consonantomgeving, een voorbeeld van regressieve assimilatie.”

Reker (2004) somt tientallen relevante voorbeelden op van deze eigenschappen van de sjwa, zoals die in (9) (die zijn aangevuld met enkele voorbeelden uit andere bronnen).

- (9) a *abbel* (‘appel’)
bagger (‘bakker’, met stemhebbende velair)
widder (‘witter’)
 (“voicing voor sjwa”, Bloemhoff, Van der Kooi, Niebaum & Reker 2008: 162)
- b *bliede* -> *blied* (‘blij’)
kezèrne -> *kezèrn* (‘kazerne’)
klooinje -> *klooinj* (‘eau de cologne’)
 (“woorden die hun finale *e* verloren hebben”, Reker 2004: 711-712)
- c *makkelk* -> *ma’elk* (‘makkelijk’)
 (“met een Cockney-achtige realisering”, Reker 2004: 714)
- d *toentje* -> *toenje* (‘tuintje’)
waarkeldag -> *warreldag* (‘werkdag’)
 (“een dentale explosief verdwenen”, Reker 2004: 713)
- e *sirreln* (‘cirkelen’)
bommedaaiern (‘bombarderen’)
jeugelk (‘jeugdelijk’)
 (deletie van de direct voorafgaande consonant, Siemon Reker p.c.)

De verzwakkende invloed die de sjwa heeft op de linker consonantomgeving is overigens niet uitsluitend Gronings. Reker (2004: 719) verwijst bijvoorbeeld ook naar het feit dat Sassen in de RND (deel 16 over Groningen en Noord-Drenthe) in het Noord-Drentse Norg de [r] van *wereld* tussen haakjes zet. Verder merkt hij op dat vormen van clusterreductie voor de sjwa, zoals in (9d), ook voorkomen in niet-standaardtalige Nederlandse realiseringen als *ochend* ‘ochtend’ en *vulles* ‘vuilnis’.

In het huidige westelijke Gronings is de verzwakkende invloed van de sjwa op de linker consonantomgeving in het niet-onzijdige bepaald lidwoord nog steeds zichtbaar. Er is frequent reductie van *de* > *e*, met name na bepaalde voorzetsels: *op e diek* ‘op de dijk’, *ien e tuun* ‘in de tuin’ (vgl. Bloemhoff, Van der Kooi, Niebaum & Reker 2008: 164, zie Reker 2005b: 68 voor meer voorbeelden daarvan). In oudere stadia van het Gronings bleef het voorkomen van *e* niet beperkt tot het Westerkwartier. De voorbeelden in (10) zijn afkomstig uit een verhaal uit de periode 1830-1850 met een (deels) Noord-Gronings (en daarnaast stedelijk Gronings) karakter. Dit verhaal is opgenomen in Reker (2008). De vertalingen zijn die van Reker.⁽⁹⁾

- (10) a Ik mien ronde hout zol ‘k mijnen, [w]iede boksen om e bijnen.
(‘Ik had m’n ronde hoed op, uiteraard, en een wijde broek om de benen.’)
- b As ik heur deur d’heile stad, [ij]wig op e hakken had.
(‘Als ik haar de hele stad door achter me aan had lopen.’)
- c Dat mien houd vloog op e deel.
(‘M’n hoed vloog op de grond.’)
- d ‘k Sluig mien buusdouk om e kop (...).
(‘Ik bond m’n zakdoek om m’n hoofd.’)

In negentiende-eeuwse teksten zijn dus nog sporen te vinden van het lidwoord *de*. Het is echter niet goed mogelijk een precieze datering te geven van de reductie en deletie van dit lidwoord, aangezien de hoeveelheid negentiende-eeuwse teksten en andere data daarvoor te gering is.

De bijzondere eigenschappen van de sjwa in het Gronings kunnen tot op zekere hoogte in verband gebracht worden met de fonologische theorievorming over de sjwa in de talen van de wereld. Van Oostendorp (2000: 131) geeft de volgende omschrijving van de sjwa en haar positie in de fonologie van het Nederlands en andere talen:

⁽⁹⁾ De voorbeelden in (10) zijn afkomstig uit het verhaal *Raare raize van ‘t Hoogeland naa stad; Gedaan door een’ Hoogelandster boer met zijne vrouw, in de herfstkermis 1828* van Synco Reynders (zie Reker 2008). Overigens vinden we in dit verhaal ook enkele voorbeelden waarin er sprake is van deletie van de sjwa zoals in *d’oogen* en *d’heile stad*. Een dergelijke reductie van *de* wordt door Reker (2008) voor het Noord-Gronings overigens niet genoemd.

“In my view schwa provides us with convincing evidence for the hypothesis that vocalic feature composition and syllable structure are strongly related. Schwa has only one feature, [-cons], it therefore is a very defective type of vowel, and it heads a very defective type of syllable.”

De sjwa is een klank die in veel talen beperkt is tot een klein aantal posities, maar het verschilt per taal/variëteit hoe beperkt die verzameling van posities precies is (zie Van Oostendorp 1998). Het Noord-Gronings is een voorbeeld van een dialect waar het defectieve karakter van de sjwa nadrukkelijker dan in andere variëteiten van het Nederlands aan het licht komt. Van Oostendorp (2000) analyseert de sjwa als een klank die fonologisch (en fonetisch) nagenoeg inhoudsloos is. De sjwa heeft het kenmerk [-consonantisch], omdat het een vocaal is, maar hij bezit geen plaats- of hoogtekenmerken (zie ook Van Oostendorp 1997). Van Oostendorps systeem is gebaseerd op de gedachte dat kenmerken van de klinker de structuur van de omringende lettergreep kunnen bepalen.

In dit artikel laat ik de fonologische analyse van Noord-Groningse data zoals die in (9) en (10) verder buiten beschouwing. Duidelijk is dat het niet eenvoudig is juiste voorspellingen te doen over de diverse realisaties waartoe de verzwakende invloed van de sjwa op haar consonantomgeving leidt in verschillende dialecten van het Gronings en stadia daarvan.

Van Oostendorp (2000: 200-203) bespreekt tevens het proces van deletie van de sjwa. Hij analyseert vocaaldeletie in termen van een constraint die door Charette (1991) het ‘Avoid Vowel Principle’ wordt genoemd. In Van Oostendorps terminologie is dit een constraint tegen de aanwezigheid van knopen met het kenmerk [-consonantisch] in de output. Aangenomen wordt dat er daarnaast PARSE constraints (door Van Oostendorp 1998 ‘RESPECTEER-KENMERKEN’ genoemd) zijn die vastleggen dat onderliggende klinkerkenmerken aan de oppervlakte moeten komen. Zulke constraints zijn echter niet van toepassing op de sjwa, omdat die klank geen eigen klinkerkenmerken heeft. Stel dat PARSE constraints hoger gerangschikt zijn dan de constraint tegen de aanwezigheid van knopen met het kenmerk [-consonantisch]. Dan voorspellen we dat de sjwa gedeleerd wordt, terwijl andere vocalen niet uitgesloten worden van de outputvorm (zie Van Oostendorp 2000: 202). Een dergelijke rangschikking levert de juiste voorspellingen op voor het niet-onzijdige bepaald lidwoord in het hedendaagse Noord-Gronings.

In de inleiding merkte ik al op dat het onzijdige lidwoord *het* volgens Ter Laan 1953: 35 gewoonlijk niet achterwege blijft, zoals gedemonstreerd in (2), hier herhaald als (11).

- (11) ʔt Peerd löpt in ʔt laand; ʔt vool is bie hom.
(‘Het paard loopt op de wei; het veulen is bij hem.’)

Het onzijdige lidwoord wordt in het (huidige) Groningse dialect gerealiseerd als een proclitisch element *t* zonder sjwa (Siemon Reker p.c.). Dat blijkt ook uit de bespreking van het onzijdige lidwoord door Apotheker (1980). Apotheker (1980: 38) zet uiteen dat ze een zin als (12) niet in haar onderzoek kan betrekken, “omdat de t (...) moeilijk apart onderscheiden [kan] worden. (...) In het Gronings zegt men (...) bijna altijd ʔt” (originele onderstreping, AO).

- (12) Timmerman zulf loat (het) haile spul altied ien ʔt honderd lopen.
‘De timmerman laat zelf het hele zaakje altijd in het honderd lopen.’

Bij het onzijdige lidwoord is er dus geen fonologische trigger aanwezig voor de (verdere) reductie en deletie van de sjwa. Op grond hiervan verwachten we dat het lidwoord *het* in het Gronings niet achterwege blijft. Dit wordt bevestigd door zinnen als (11) (maar zie sectie 4.2).

4. Presentatie van dialectdata

In deze paragraaf worden een aantal dialectkaarten gepresenteerd en besproken, die een beeld geven van de geografische verspreiding van de deletie van de bepaalde lidwoorden *de* en *het*. In 4.1 worden data gegeven met betrekking tot het niet-onzijdige lidwoord *de*. De kaarten die gepresenteerd worden in 4.2 presenteren gegevens over het onzijdige lidwoord *het*. In 4.3 wordt ingegaan op data voor de RND-zin *De boomkweker zal de boom enten*, waarin het lidwoord in verschillende syntactische posities/functies voorkomt. In paragraaf 4.4 wordt een beeld gegeven van de verspreiding van de lidwoorddeletie bij niet-telbare en meervoudige nomina.

4.1 Deletie van het lidwoord *de*

In kaart 1 en 2 worden data uit de RND (opgevraagd in de periode 1950-1955) en uit de SAND (opgevraagd rond 2000) met elkaar vergeleken. De kaarten laten de relevante gegevens zien voor de provincie Groningen, de noordelijke

helft van de provincie Drenthe en het oosten van Friesland. Voor de RND beslaat dit gebied de volledige *Dialektatlas van Groningen en Noord-Drenthe* door A. Sassen. Die gegevens zijn aangevuld met een aantal plaatsen uit de *Dialect-Atlas van Friesland* door K. Boelens en G. van der Woude, om zo een indicatie te krijgen van de westgrens van het relevante gebied.⁽¹⁰⁾ Uit het SAND-materiaal zijn de relevante data voor een vergelijkbaar gebied geselecteerd. Hieronder is een legenda gegeven bij deze kaarten. Deze legenda is ook van toepassing op andere kaarten die gepresenteerd worden in dit artikel, tenzij anders vermeld wordt.

+	lidwoord gedeleerd
-	lidwoord niet gedeleerd
•	beide wendingen (met en zonder lidwoord) komen voor

Legenda bij de kaarten

Een plusteken correspondeert dus met plaatsen waarvoor geldt dat de betreffende informanten het lidwoord weglaten in hun vertaling van de betreffende nominale constituent in een testzin (in de legenda bij de kaarten wordt dit weergegeven als ‘Ø’). Een minteken geeft aan dat het lidwoord niet wordt weggelaten in de vertaling (in de legenda bij de kaarten wordt dit weergegeven als ‘de’ voor het niet-onzijdige of ‘het’ voor het onzijdige lidwoord). Het symbool ‘•’ correspondeert met plaatsen waar zowel responsen gegeven worden waarbij het nomen met een lidwoord verschijnt als responsen waarbij het zonder lidwoord verschijnt (in de legenda bij de kaarten wordt dit weergegeven als ‘(de)’ of ‘(het)’).⁽¹¹⁾

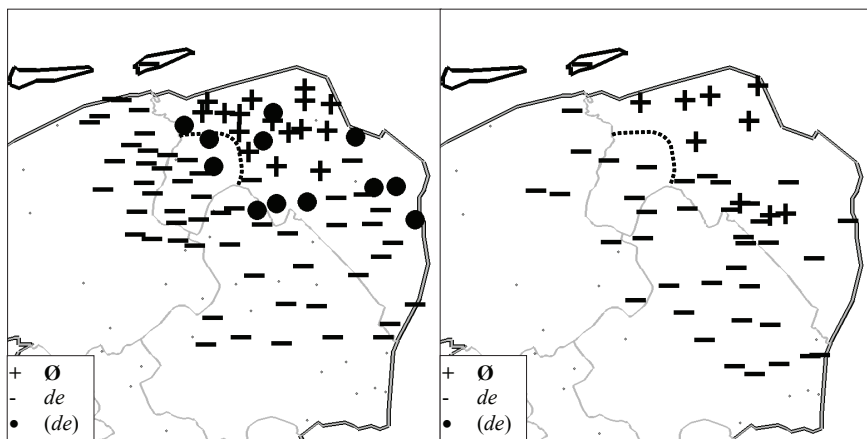
⁽¹⁰⁾ De afstudeerscriptie van Apotheker (1980: 14-15) bevat een presentatie van data voor bijna alle gevallen van nominale constituenten in de RND. Apotheker heeft echter een aantal Drentse plaatsen uit de RND voor Groningen en Noord-Drenthe niet in haar tabel opgenomen. Verder presenteert zij geen gegevens voor Friesland.

⁽¹¹⁾ Ook (ver) buiten het op de kaart gebied zijn er sporadisch informanten die in hun vertalingen van testzinnen het bepaald lidwoord weglaten. Zo vertaalt een SAND-informant uit Vaals (Q222) ‘in de hel’ als *in hel*. In een aantal gevallen zullen dergelijke gevallen voorbeelden zijn van onvolledige of slordige antwoorden op vragen van de interviewer. Een voorbeeld van dergelijke onvolledigheid is de informant uit Erica (G080) die in de schriftelijke enquête SAND-zin 38 vertaalt als *_hef gien spiekers bij zich*. De onderzoeker moet dus terughoudend zijn bij het interpreteren van vertalingen waaruit woorden weggelaten zijn.

Kaart 1. RND (zinnen 6, 76, 89, 128): Kaart 2. SAND (zin 38):⁽¹²⁾

*De timmerman heeft een splinter in zijn vinger.
De zoon van de koning is ook soldaat geweest.
De (geiten)bok is gestorven door een korst in
te slikken.
De koster luidt.*

De timmerman heeft geen spijkers bij zich.

Vooral kaart 1 geeft een beeld van het gebied in het noorden van de provincie Groningen waar het overte lidwoord gedeleerd wordt. Dit gebied wijkt af van de beschrijving die gegeven wordt door Ter Laan (1953: 35):

“In ‘t W.K., op ‘t Hogeland, in ‘t Wold en in ‘t Oldambt hebben de niet-onzijdige woorden geen lidwoord.”

Het is in elk geval duidelijk dat in (het grootste deel van) het Westerkwartier, het gebied in de provincie Groningen ten zuidwesten van de stippellijn, de niet-onzijdige nomina wel een lidwoord hebben. Reker (2004: 711) geeft de volgende beschrijving van het relevante dialectgebied:

“Veel is er met de sjwa aan de hand in dit [Noord-Gronings], dat gesproken wordt in de driehoek direct ten noorden van de stad Groningen en het noord-westelijke Zoutkamp en het noordoostelijke Delfzijl.”

⁽¹²⁾ De meeste gegevens op kaart 2 zijn gebaseerd op de schriftelijke enquête. Die gegevens zijn aangevuld met enkele data uit de mondelinge enquête

Deze omschrijving is accurater dan die van Ter Laan, maar de kaarten laten zien dat er in het oosten van de provincie en ten zuiden van de stad Groningen (gebieden die grenzen aan het Noord-Groningse gebied zoals geformuleerd door Reker) nog enkele plaatsen zijn waar het lidwoord weggelaten wordt. In deze plaatsen, die een soort overgangszone vormen, zien we dat het lidwoord vaak niet consequent weggelaten wordt. Er zijn in deze dialecten ook responsen waarbij het nomen wel voorafgegaan wordt door een lidwoord.

Helaas is het aantal Groningse plaatsen waarvoor de SAND data geeft (zie kaart 2) relatief gering, waardoor het niet mogelijk is uitspraken te doen over de vraag of het gebied waarin het lidwoord onderhevig is aan deletie zich uitbreidt of inkrimpt.

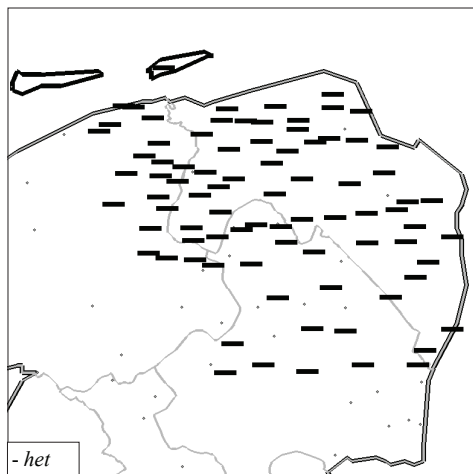
4.2 Deletie van het lidwoord *het*

Kaart 3 bevat data voor twee RND-zinnen waarin het onzijdige lidwoord *het* voorkomt. In zin 74 gaat het om een telbare nominale constituent die fungeert als object in de zin; in zin 95 betreft het een niet-telbare nominale constituent die het subject van de zin vormt. Deze kaart bevestigt Ter Laans observatie dat dit onzijdige lidwoord niet gedeleerd wordt.⁽¹³⁾

⁽¹³⁾ Een uitzondering hierop vormt RND-zin 60: *Hij trok het paard aan zijn staart*. De (twee) zegslieden voor het dialect van Rottum (C33) rapporteren dat het lidwoord hier optioneel is en de (drie) informanten uit Stedum (C74) laten het overte lidwoord achterwege. Dit kan in verband gebracht worden met het feit dat het lidwoord hier gerealiseerd wordt als een consonant die deel uitmaakt van een cluster van drie opeenvolgende plofklanken ([ktp]). Het is voorspelbaar dat juist in zo'n context het lidwoord gemakkelijker zal verdwijnen dan in andere posities.

Kaart 3. RND (zinnen 74 en 95):

*Na schafttijd spannen we 't paard voor de nieuwe kar.
't Hooi is nog groen.*

Kaart 4 en 5 laten echter zien dat in SAND-materiaal, opgevraagd rond 2000, in het relevante gebied wel deletie van het onzijdige lidwoord voorkomt. Op kaart 4 staat het symbool '■' voor plaatsen waar de informanten het lidwoord *het* weglaten, terwijl het bepaald lidwoord *de* juist wel gerealiseerd is.

Kaart 4 laat zien dat in recent materiaal in elk van de drie Noord-Groningse plaatsen het lidwoord *het* niet overt gerealiseerd is.⁽¹⁴⁾ Ook op kaart 5 zijn er enkele Groningse plaatsen waar het lidwoord (al of niet optioneel) achterwege

⁽¹⁴⁾ Gasselte (G009) in Noordwest-Drenthe is hier gerepresenteerd als een plaats zonder lidwoorddeletie. De gegevens in de SAND-databank zien er als volgt uit:

- (i) hulpinterviewer: As Pieter en Liesje innet paradijs leevn dan leevn Rosa en Frans in de hel.
informant: As Pieter en Miesje int paradijs leeft leeft Rosa en Jozef in de hel.
informant: As mm int paradijs leeft leeft die en die in hel.

De informant geeft dus twee vertalingen, waarbij het lidwoord *de* in *in de hel* is weggelaten in het tweede antwoord. In het algemeen is de tweede vertaling echter onvolledig en onduidelijker dan de eerste respons. Een dergelijke reactie van een informant vormt geen duidelijke indicatie dat de informant hiermee rapporteert dat het lidwoord *de* in deze zin (in tegenstelling tot in andere contexten) wordt weggelaten.

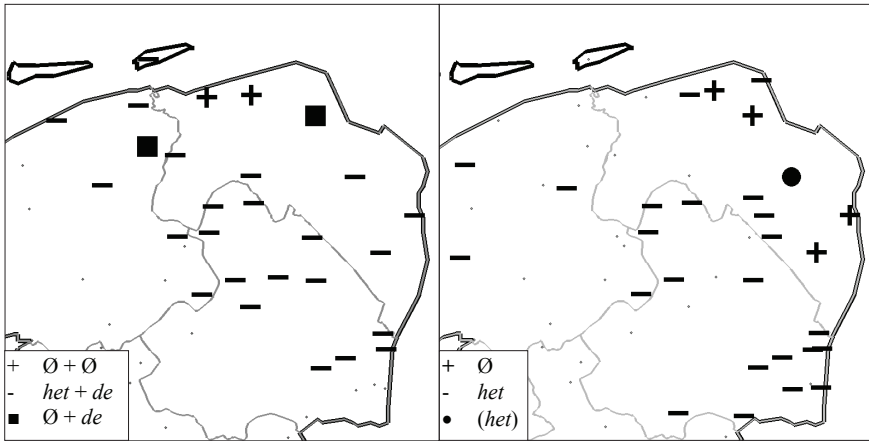
blijft. Door het geringe aantal (bruikbare⁽¹⁵⁾) locaties in het SAND-materiaal is het niet mogelijk precieze uitspraken te doen over de geografische verspreiding van de deletie van het lidwoord *het*. De data laten echter wel duidelijk zien dat lidwoorddeletie niet beperkt is tot het niet-onzijdige lidwoord. Dat blijkt ook uit recente (Noord-)Groningse verhalen. In (13) zijn een aantal voorbeelden gegeven waarin onzijdige nomina met een definitieve specifieke lezing (als voor de hand liggende lezing) niet voorafgegaan worden door het onzijdig lidwoord *het*.⁽¹⁶⁾

Kaart 4. SAND (zin 70):⁽¹⁷⁾

*Als Pieter en Liesje in het paradijs leven,
dan opeten.
leven Rosa en Frans in de hel.*

Kaart 5. SAND (zinnen 26 en 247):⁽¹⁸⁾

Jan had het hele brood wel willen
Doe het brood even snijden.

⁽¹⁵⁾ Merk op dat er voor een groot aantal SAND-meetpunten geen bruikbare data beschikbaar zijn. Dat ligt vooral aan het feit dat *het brood* in de Friese plaatsen vertaald wordt als *de bole* en in een aantal Groningse en Drentse plaatsen als *de stoete*.

⁽¹⁶⁾ Het gaat om verhalen die gepubliceerd zijn op www.dideldom.com, een site die Groningse schrijvers de mogelijkheid geeft hun verhalen en gedichten op het internet te publiceren. Zin (13a) komt uit het verhaal *Vekaanzie mit Kees* uit 2006 van Johan Beukema. Zin (13b) komt uit *Ons hondje* van Nettie Beukemoa. Zin (13c) is afkomstig uit Hebben ie t ook lezen ien 'Ommelander Krant'? door Detty Beute-Heuvel. Zin (13d) komt uit Jan Blaauws *De man in de regenjaze*. De zin in (13e) is afkomstig uit *Toentjen* door Bert Kruidhof. Zin (13f) is overgenomen uit *Westerwòl* door Wilma Potze. Tot slot komt (13g) uit *Nije wegen* door Hilda Schipper.

⁽¹⁷⁾ Kaart 4 is gebaseerd op data uit de mondelinge enquête.

- (13) a Hannes ging om klokslag negen op pad om peerd en woagen op te hoalen, en dou hai bie t bedrief kwam ston t haile spul al kloar. (...) Peerdje hait Kees en is de makste ponnje van t paark volgens boazin. (...) Terwiel Minoa in baarm zat te janken, was Hannes bezig peerd weer recht veur kaar te kriegen.
(‘Hannes ging om klokslag negen uur op pad om paard en wagen op te halen, en toen hij bij het bedrijf kwam stond het hele zaakje al klaar. (...) Het paardje heet Kees en is volgens de bazin de makste pony van het park. (...) Terwijl Mina in de berm zat te huilen, was Hannes bezig om het paard weer recht voor de kar te krijgen.’)
- b Volgende dag was vraauwtje op bosschop west en har nog wat op toavel liggen.
(‘De volgende dag had zijn vrouw boodschappen gedaan en ze had nog wat op de tafel liggen.’)
- c [Da]t wodder mos deroet. Gat op kruk, verstand op nul en schep-pen. (...) Nou gaauw even pompke mit slangen op boormesien zetten (...).
(‘Dat water moest eruit. Het gat op de kruk, het verstand op nul en scheppen maar. Nou gauw even het pompje met de slangen op de boormachine zetten.’)
- d Wotter lopt in stroaltjes van plu oaf, hai liekt der gain last van te hemmen.
(‘Het water loopt in straaltjes van de paraplu af, hij lijkt er geen last van te hebben.’)
- e Ik wor wel oetlagen ien dörp.
(‘Ik word wel (eens) uitgelachen in het dorp.’)
- f In bosje heb ik nog n moal n uur of wat in n zulfgroaven koele zeten, ik ging nait meer noar hoes zee ik tegen mien buurwichtje, zai mos moar eten en drinken bringen. Tegen donker wör t toch minder en kreeg k honger... buurwichtje kwam nait meer weg noa t eten.
(‘In het bosje heb ik nog eens een paar uur in een zelf gegraven kuil gezeten. Ik zei tegen mijn buurmeisje dat ik niet meer naar huis zou haan; zij moest mij maar eten en drinken brengen. Tegen het donker worden ging het toch minder goed en kreeg ik honger... Het buurmeisje mocht niet meer weg na het eten.’)

(18) Kaart 5 is grotendeels gebaseerd op data van de mondelinge enquête, aangevuld met gegevens uit de schriftelijke enquête.

- g Ze striekt zuk over bain. Striekt zuk de voalen oet heur spiekerbroek. (...) Gras gruide, bloumen bluiden, regen viel, zun kwam op en ging weer onder.
 ('Ze strijkt over haar been. Ze strijkt de vouwen uit haar spiekerbroek. (...) Het gras groeide, de bloemen bloeiden, de regen viel, de zon kwam op en ging weer onder.')

Overigens rapporteert ook Apotheker (1980: 38) dat onzijdige nomina zonder lidwoord kunnen verschijnen in het (hedendaagse) Noord-Gronings. Zij voerde een enquête uit onder 40 sprekers uit Ulrum (B16) en 20 personen uit Loppersum (C75). Haar lijst met testzinnen bevat ook enkele zinnen waarin onzijdige nomina voorkomen:

“In eerste instantie waren zinnen met het onzijdig lidwoord alleen opgenomen om wat variatie voor de proefpersonen aan te brengen. Bij de bestudering van de gegevens bleken ze echter interessante informatie te verschaffen. In de literatuur gaat men er vanuit dat deletie bij het onzijdig lidwoord niet voorkomt (K. ter Laan, 1953, p. 151 (...)). Uit de testgegevens blijkt echter dat dat niet altijd het geval is. De volgende constructies waren in de test opgenomen: 17 (het) licht 24 (het) schilderij 36 (het) bouk 38 (het) aanrecht 42 (het) peerd (...) [D]e [test]zinnen (...) zonder het (...) [blijken] hoog te scoren.”

De “constructie” waarbij *het licht* vertaald wordt zonder lidwoord werd door 29 van de 60 proefpersonen van Apotheker “normaal” gevonden (en door 30 van de 60 “niet-normaal”; voor de overblijvende proefpersoon wordt geen resultaat gegeven). De vorm waarbij *het schilderij* vertaald wordt zonder lidwoord werd eveneens door 29 proefpersonen “normaal” geacht (en door 25 proefpersonen “niet-normaal”; de resterende proefpersonen antwoorden dat de betreffende zin een twijfelgeval is). Ook Van Bree (te verschijnen: §4.2) merkt overigens op dat het lidwoord *het* soms net als het lidwoord *de* afwezig is.

4.3 Verschillen op grond van syntactische functie/positie

In kaart 6 zijn gegevens gepresenteerd voor zin 48 uit de RND. In deze zin wordt zowel in het subject als in het direct object van de zin een definitief lidwoord *de* gebruikt. Het minteken en plusteken hebben een vergelijkbare betekenis als op andere kaarten: Het symbool ‘+’ betekent dat het lidwoord zowel in het object

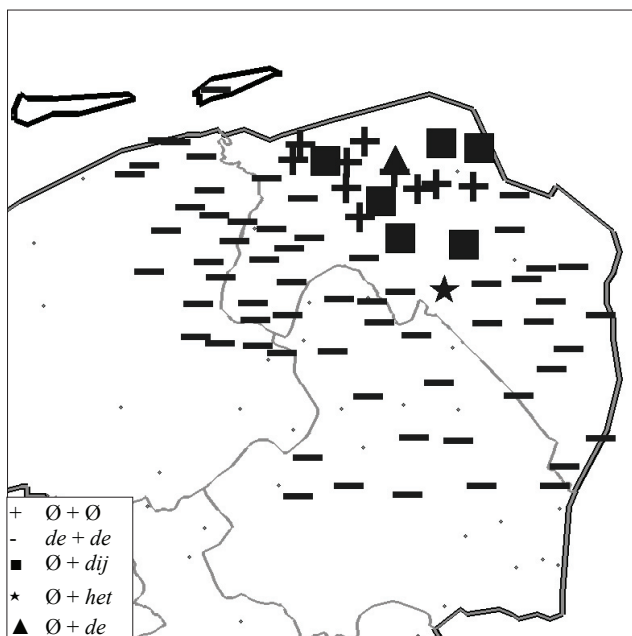
als in het subject gedeleerd is; het symbool ‘-’ geeft aan dat het in beide gevallen niet geledeerd is. Hieronder is een verklaring gegeven van drie aanvullende symbolen op de kaart.

■	Lidwoord van het subject gedeleerd; object met demonstratief <i>dij</i>
★	Lidwoord van het subject gedeleerd; object met onzijdig lidwoord (<i>tboompie</i>)
▲	Lidwoord van het subject geledeerd; object heeft lidwoord <i>de</i>

Legenda bij drie symbolen op kaart 6

Kaart 6. RND (zin 48):

De boomkweker zal de boom enten.

Kaart 6 laat zien dat er in het relevante gebied acht plaatsen zijn waar het lidwoord gedeleerd wordt in het subject *de boomkweker*, terwijl het object *de boom* wel wordt ingeleid door een determinator. In zes van die gevallen heeft *boom* als determinator het aanwijzende voornaamwoord *dij*. In één geval wordt

de constituent *de boom* vertaald door een verkleinvorm te gebruiken (*tboompie*). In één geval heeft de constituent het normale niet-onzijdige lidwoord *de*.

Er is in deze testzin sprake van een verschil tussen twee nominale constituenten met een verschillende syntactische functie en/of positie (zie 5.3 voor verdere discussie). In een aantal plaatsen is er alleen in het subject van deze zin sprake van deletie van het definiëte lidwoord/determinator. In het object van de zin gebruiken een aantal informanten wel een bepaald lidwoord of een vervangende determinator, namelijk een aanwijzend voornaamwoord.

4.4 Lidwoord bij niet-telbare en meervoudige nomina

Op kaart 7 en 8 worden respectievelijk RND- en SAND-data gepresenteerd voor zinnen waarin het bepaald lidwoord *de* gebruikt wordt bij een niet-telbaar nomen (kaart 7) en een tweetal meervoudige naamwoorden (kaart 8). Deze kaarten laten zien dat in de plaatsen in het Noord-Groningse gebied ook voor dergelijke nomina het lidwoord gedeleerd wordt. Merk op dat er zich net als op eerdere kaarten ook buiten het door Reker (2004) afgebakende gebied plaatsen bevinden waar sprekers het overte lidwoord achterwege laten. Kaart 7 geeft een enigszins diffuser beeld dan kaart 8. Op kaart 8 tekent zich duidelijker een aaneengesloten gebied af waar het lidwoord wordt gedeleerd, terwijl zich op kaart 7 binnen dat aaneengesloten gebied plaatsen bevinden waar het lidwoord volgens de vertalingen niet wordt weggelaten. Hieraan lijken geen verdere conclusies verbonden te moeten worden. Uit kaart 1 blijkt ook al dat er zich variatie voordoet met betrekking tot verschillende voorkomens van het lidwoord *de*.⁽¹⁹⁾

⁽¹⁹⁾ Opgemerkt kan worden dat er een verschil is tussen enerzijds zinnen met niet-telbare en meervoudige nomina, waarvoor data gepresenteerd worden op kaart 7 en 8 en anderzijds zinnen met telbare nomina, waarvoor data gepresenteerd worden op bijvoorbeeld kaart 1 en 3. Niet-telbare en meervoudige nomina zoals *melk* en *schoolkinderen* kunnen in Groningse dialecten net als in het Standaardnederlands een generieke (of ‘categoriale’ in de traditionele terminologie) interpretatie krijgen. Dat geldt echter niet voor telbare nomina zoals *timmerman* (Siemon Reker p.c.). Als gevolg hiervan is het voor informanten waarschijnlijk eenvoudiger om zinnen met telbare naamwoordelijke constituenten te vertalen (zie kaart 1 en 3) dan om zinnen met niet-telbare of meervoudige constituenten te vertalen (zie kaart 7 en 8). De weglating van het lidwoord bij niet-telbare of meervoudige naamwoordgroepen leidt immers tot ambiguïteit (hetgeen niet het geval is bij telbare naamwoordgroepen).

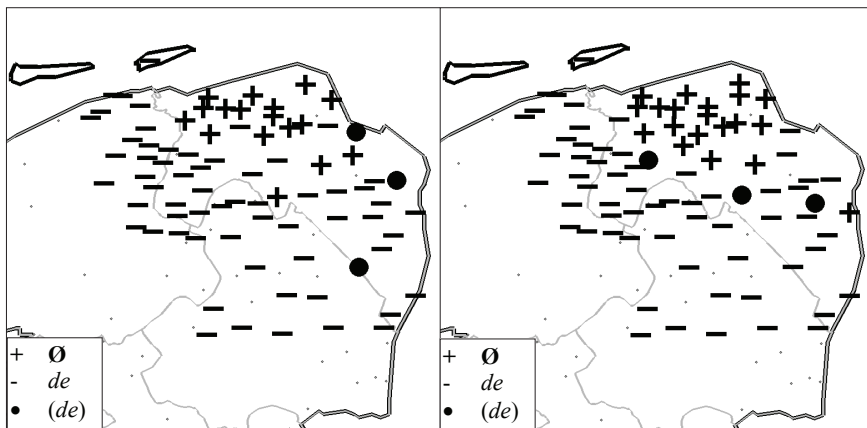
Kaart 7. RND (zin 127):

De melk spuit uit de uier van de koe.

Kaart 8. RND (zin 29 en 64):

De schoolkinderen zijn met de meester naar zee geweest.

De zwaluwen zullen weldra terugkomen.

4.5 Enkele bevindingen

Op grond van de kaarten die gepresenteerd en besproken werden in de paragrafen 4.1 tot en met 4.4 kunnen de volgende bevindingen worden geformuleerd:

- In het gebied dat door Reker (2004) wordt geïdentificeerd als Noord-Groningen en in enkele aangrenzende dialecten worden niet-onzijdige nominale constituenten met een definiëte specifieke lezing meestal niet geïntroduceerd door een overt lidwoord (zie kaarten 1 en 2).
- Dit geldt voor telbare, niet-telbare en meervoudige naamwoordgroepen (zie ook kaarten 7 en 8).
- Terwijl RND-data uit circa 1955 het beeld bevestigen dat het onzijdige lidwoord *het* niet wordt gedeleerd (zie ook Ter Laan 1953), laten SAND-data uit circa 2000 zien dat de deletie van het lidwoord zich inmiddels

⁽¹⁹⁾ (vervolg:) Dit kan twee effecten hebben: (1) Noord-Groningse informanten gebruiken bij niet-telbare en meervoudige naamwoorden een lidwoord met als doel ambiguïteit te vermijden; (2) informanten die normaal wel een lidwoord zouden gebruiken laten het toch weg, omdat ze de beoogde definiëte specifieke lezing verwarren met de generieke lezing van constituenten zoals *melk* en *schoolkinderen*. Het feit dat vooral kaart 7 een diffuus beeld geeft van de geografische verspreiding van de deletie van het lidwoord kan in verband gebracht worden met deze twee effecten.

- uitgebreid heeft naar het onzijdige lidwoord (zie kaarten 3, 4 en 5). Een vergelijkbare bevinding wordt gedaan door Apotheker (1980).
- Er is een verband tussen de syntactische functie en/of positie van de constituent en de deletie van het lidwoord. In sommige dialecten wordt de overte determinator in de RND-zin *De boomkweker zal de boom enten* alleen gedeleerd in het subject en niet in het direct object van deze zin (kaart 6).
  - In een aantal gevallen lijkt het overte lidwoord optioneel aanwezig te zijn: zowel de vorm met een overt lidwoord als de vorm zonder lidwoord komen voor in de vertalingen van informanten. Soms liggen de dialecten waarin dit het geval is vooral in een zone die omschreven kan worden als een overgangszone tussen het gebied waarin het overte lidwoord consequent wordt gedeleerd en een gebied waarin het lidwoord niet wordt weggelaten.

5. Discussie van de resultaten

In de volgende paragrafen volgt een discussie van de resultaten en de factoren die kunnen worden aangewend ter verklaring van de bevindingen. In 5.1 wordt betoogd dat de reductie en deletie van het overte lidwoord in Groningse dialecten geleid heeft tot het ontstaan van een nullidwoord. In 5.2 wordt ingegaan op het proces waardoor het nullidwoord zich uitbreidt tot onzijdige naamwoordgroepen. Daar wordt ook de vraag gesteld of de evolutie van het nullidwoord in het Gronings benaderd kan worden vanuit het perspectief van grammaticalisatieprocessen. In 5.3 staat de vraag centraal hoe Noord-Groningse sprekers in staat zijn naamwoordgroepen met een nullidwoord te interpreteren in termen van de oppositie definitie-indefinit. Dat deel van de discussie is deels gebaseerd op ideeën uit het werk van Leiss (2000). Die ideeën kunnen worden toegepast op het verschil in weglaatbaarheid van het lidwoord op grond van de syntactische functie/positie van de constituent (vgl. 4.3).

5.1 Het ontstaan van een nullidwoord

In de inleiding werd besproken dat de reductie en deletie van het Groningse niet-onzijdig definit lidwoord *de* uitgelokt wordt door een fonologische factor, namelijk de aanwezigheid van de *sjwa*. Dit proces heeft als syntactische consequentie dat er een nullidwoord ontstaat. In veel grammatica's van het Nederlands (zoals de ANS en Vandeweghe 2004) wordt aangenomen dat het SN ook een nullidwoord heeft. Een verschil tussen het nullidwoord dat ook in het SN voor-

komt en het Groningse lidwoord is dat laatstgenoemd element correspondeert met een definiëte specifieke lezing, terwijl in het SN een nullidwoord in de regel correspondeert met een indefiniëte lezing.

In de generatieve literatuur wordt aangenomen dat de positie die correspondeert met de determinator (de D^0) een set features bevat die de referentiële en kwantificatiële eigenschappen van de constituent als geheel bepalen. Longobardi (1996: 21) voegt daaraan toe dat die featureverzameling ook een al of niet overte operator kan bevatten. Op basis daarvan nemen we aan dat het Noord-Groningse nullidwoord een iota-operator bevat, dat wil zeggen een operator die een definiëte specifieke lezing genereert (zie bijvoorbeeld Chierchia 1998: 359 en Oosterhof 2008: 232).

Merk op dat we in een alternatieve beschrijving zouden kunnen aannemen dat Groningse naamwoordgroepen zonder overt lidwoord, zoals *man* in zin (14a), die hieronder herhaald is, helemaal geen lidwoord hebben. Dat zou betekenen dat *man* een NP is zonder (functionele) determinatorpositie. Zie Chierchia 1998 voor een (gecompliceerd) voorstel dat de mogelijkheid openlaat dat naamwoordgroepen in argumentposities kunnen verschijnen zonder determinatorpositie. Een minder aantrekkelijk aspect van een dergelijk voorstel is dat naamwoordgroepen zoals *man* in (14a) met een niet-onzijdig nomen dan een volledig andere structuur hebben dan onzijdige naamwoordgroepen zoals *t peerd* in (14b) (vgl. (11)).⁽²⁰⁾

- (14) a   Man het geliek.
       b   't Peerd löpt in 't laand.

⁽²⁰⁾ Er is nog een andere theoretische optie, waarbij we aannemen dat er sprake is van N-naar-D verplaatsing (Longobardi 1994). Longobardi (1994: 623) geeft het volgende paradigma uit het Italiaans:

- (i) a.   il mio Gianni
       b.   il Gianni mio
       c.   *mio Gianni
       d.   Gianni mio

In het Italiaans kan het bezittelijk adjectief *mio* niet voor de determinatorpositie verschijnen, zoals geïllustreerd in (ii).

Als we aannemen dat zin (14a) een nullidwoord bevat, ontstaat er een analyse waarbij onzijdige en niet-onzijdige naamwoordgroepen een vergelijkbare structuur hebben, zoals gedemonstreerd in (15). Op grond hiervan kunnen we de generalisatie maken dat in zowel (15a) als (15b) de definiëte specifieke lezing wordt uitgedrukt door de determinator.

⁽²⁰⁾ (vervolg:) (ii) *   mio il Gianni

De constituenten in (ia) en (ib) laten zien dat in het Italiaans adjectieven zowel in prenominale als in postnominale positie kunnen verschijnen. Een logische voorspelling zou zijn dat ook in (ic) en (id) *mio* zowel links als rechts van *Gianni* kan staan. Deze voorspelling blijkt niet uit te komen. Als aangenomen wordt dat in constructies zonder overt lidwoord, zoals in (ic) en (id) de N verplaatst is naar de determinatorpositie, dan voorspellen we dat (ic) uitgesloten is, omdat *mio* niet voor de determinatorpositie kan staan. Voorbeeld (ic) is in dat opzicht vergelijkbaar met (ii).

In theorie is het niet bij voorbaat uitgesloten dat in Noord-Groningse kale telbare enkelvoudens zoals *man* in zin (14a) het nomen net als in de Italiaanse data verplaatst is naar de determinatorpositie. Om na te gaan of dat zo is, kunnen we nagaan wat er gebeurt in naamwoordgroepen met een adjectief. Bruikbare testzinnen zijn RND-zin 21, die te vinden is in (iiia), en RND-zin 74, weergegeven in (iiib).

- (iii) a. Die kerel maakte de hele wereld aan het vechten.
b. Na schafttijd spannen we het paard voor de nieuwe kar.

Van de 19 Noord-Groningse dialecten (volgens de definitie van Reker 2004) waarvoor de RND gegevens bevat, zijn er 14 waarin in beide gevallen het lidwoord consequent wordt weggelaten. Er is 1 dialect waarin beide zinnen in het Gronings vertaald worden mét een overt lidwoord. In 4 dialecten wordt de determinator in de ene zin wel en in de andere niet weggelaten. In elk van die 4 dialecten zijn er overigens in andere testzinnen ook nominale constituenten zonder adjectief die vertaald worden met een overt lidwoord. Dat geldt ook voor het enige dialect waarin beide zinnen vertaald worden met een overt lidwoord. Het is dus niet zo dat er Noord-Groningse dialecten zijn waar er een systematisch verschil is tussen nominale constituenten met en zonder adjectief. De Noord-Groningse dialecten laten in het algemeen het lidwoord even gemakkelijk weg als er een adjectief aanwezig is.

Een volgorde waarbij het nomen zich in zinnen als (iii) links van het adjectief bevindt zoals in het Italiaans is in de Groningse dialecten overigens ondenkbaar (Jack Hoeksema p.c.). Er is al met al geen aanleiding voor de aanname dat Noord-Groningse dialecten N-naar-D verplaatsing zouden kennen.

- (15) a. [_{DP} e [_{NP} man]] het geliek.
 b. [_{DP} ʔt [_{NP} peerd]] löpt in ʔt laand.

5.2 De grammaticalisatie en extensie van het nullidwoord

Ondanks het feit dat het nullidwoord ontstaan is als gevolg van de aanwezigheid van een sjwa in het niet-onzijdige bepaald lidwoord (zie §3 voor discussie), blijkt er sprake te zijn van een uitbreiding van het gebruik van dit lidwoord naar onzijdige nomina (zie §4.2). Dit kan beschreven worden als een geval van analogische extensie, waarbij een element (in dit geval een nullidwoord) uitgebreid wordt naar een gerelateerd patroon waar de vorm voorheen niet werd gebruikt. De verzameling nomina die geïntroduceerd kunnen worden door het nullidwoord wordt dus uitgebreid van {mannelijk, vrouwelijk, meervoudig} naar {mannelijk, vrouwelijk, onzijdig, meervoudig}. De beperking tot niet-onzijdig genus wordt daarmee geëlimineerd. Dit geval van extensie kan (zo men wil) gezien worden als een voorbeeld van extensie in de zin van Harris & Campbell (1995: 101-115), die extensie omschrijven als “removing a condition from a rule”. Als gevolg van de uitbreiding naar onzijdige nomina kan het nullidwoord gebruikt worden in combinatie met alle relevante typen soortnamen.

Het ontstaan van zerovormen wordt in de literatuur soms gezien als de laatste stap in grammaticalisatieprocessen (zie bijvoorbeeld Givón 1979, Hopper & Traugott 2003). Hiermee hangt samen dat grammaticalisatie het resultaat is van twee concurrerende tendensen:

“Gabelentz (1891) (...) suggests that grammaticalization is a result of two competing tendencies, one tendency toward ease of articulation, the other toward distinctness. As relaxed pronunciations bring about sound changes that wear down words, distinctions become blurred. So new forms must step in and take over the approximative function of the old ones.”

(Hopper & Traugott 2003: 20-21)

Het ontstaan van het nullidwoord in het Gronings dat beschreven wordt in dit artikel kan gezien worden als het resultaat van deze neiging tot articulatorisch gemak (‘Bequemlichkeitstrieb’).

Het proces waarbij vormen fonologische kenmerken verliezen of zelfs segmenten verdwijnen, wordt door Lehmann (1985: 307 en 2002: 113) aangeduid als fonolo-

logische erosie ('phonological attrition'). Lehmann (2002: 112-118) beschouwt het verlies van 'gewicht' van een vorm als een criterium om te bepalen of er sprake is van grammaticalisatie, maar voegt daaraan toe:

"It is obvious that phonological attrition is omnipresent in linguistic change. It plays its role not only in grammaticalization, but affects, in the long run, practically every sign. (...) Consequently, it would be wrong to infer from phonological attrition to grammaticalization."

(Lehmann 2002: 113)

Naast verlies van fonologische integriteit speelt ook semantische erosie een rol in grammaticalisatieprocessen (naast verlies van 'structureel bereik', zie Lehmann 2002: 128-131). Daarmee bedoelen we dat een vorm die aan het grammaticaliseren is semantische inhoud of complexiteit verliest (zie Lehmann 2002: 114 voor enkele voorbeelden). We hebben echter geen evidentie dat het ontstaan van een nullidwoord in het Gronings gepaard gaat met een afname van semantische features. Het lidwoord behoudt de definitieve, specifieke betekenis die het al had en lijkt geen semantische verbleking te ondergaan.⁽²¹⁾

Een tweede criterium om te bepalen of een taalontwikkeling beschreven kan worden als grammaticalisatie wordt door Lehmann *cohesie* genoemd. Een aspect daarvan is *paradigmaticiteit*:

"The cohesion of a sign in a paradigm will be called its **paradigmaticity**, that i[s], the degree to which it enters a paradigm, is integrated into it and dependent on it."

(Lehmann 1985: 306, originele accentuering, AO)

Grammaticalisatie gaat in de regel gepaard met een toenemende paradigmaticiteit ('paradigmatisering', Lehmann 1985: 307). De analogische extensie van het

⁽²¹⁾ Van semantische verbleking zou sprake kunnen zijn als het gebruik van het bepaalde lidwoord zich na reductie en deletie ervan uitbreidt van definitieve, specifieke lezingen naar generieke lezingen. Door Lyons (1999: 337) wordt een patroon in de diachrone evolutie van bepaalde lidwoorden beschreven dat een dergelijke ontwikkeling voorspelt. Generieke lezingen zijn in de Noord-Groningse dialecten echter zowel voor enkelvoudigen met een overtuigd bepaald lidwoord (Ter Laan 1953: 36) als voor kale enkelvoudigen in de regel niet beschikbaar (Siemon Reker p.c.). De door Lyons voorspelde extensie (of verbleking) doet zich dus niet voor.

nullidwoord naar onzijdige nomina kan (zo men wil) gezien worden als een geval van paradigmatisering. Het nullidwoord wordt immers zodanig in het paradigma van definiete en indefiniete lidwoorden geïntegreerd dat het nullidwoord gaat functioneren als definiet lidwoord tegenover het onbepaald lidwoord *een*.

Lehmanns derde en laatste parameter is variabiliteit. Grammaticalisatie gaat volgens Lehmann gepaard met een afname van paradigmatische of syntagmatische variabiliteit. Paradigmatische variabiliteit wordt daarbij als volgt omschreven:

“Paradigmatic variability is the freedom with which the language user chooses a sign. The principal alternatives to choosing some sign are either choosing another member of the same paradigm or choosing no member of that paradigm, i.e. leaving the whole generic category unspecified.”

(Lehmann 1985: 306)

Uit de data in paragraaf 4 blijkt dat sprekers van het Noord-Gronings het lidwoord *de* in het SN spontaan vervangen door een nullidwoord in het Gronings. Voor een deel van de sprekers van Noord-Groningse dialecten zijn vormen mét een lidwoord *de* onacceptabel geworden (Siemon Reker p.c.). Het proces van fonologische erosie heeft er in die gevallen toe geleid dat de variant mét een overt lidwoord *de* in het dialect niet meer bestaat. Daardoor blijven er drie lidwoorden over: het onzijdige bepaald lidwoord *het* (dat zelf ook aan het verdwijnen is), het onbepaald lidwoord *een* en het nullidwoord. In deze evolutie kan een afname van paradigmatische variabiliteit gezien worden.⁽²²⁾

We hebben laten zien dat er in de ontwikkeling van het definiet lidwoord in het Noord-Gronings sprake is van fonologische erosie, paradigmatisering en een afname van paradigmatische variabiliteit. Hieruit blijkt dat de Noord-Groningse feiten voldoen aan enkele belangrijke criteria voor grammaticalisatie zoals

⁽²²⁾ Een alternatieve voorstelling van zaken is dat er twee nullidwoorden zijn. Enerzijds is er het definiete, specifieke nullidwoord dat typisch is voor het Noord-Gronings. Anderzijds is er het indefiniete nullidwoord dat ook bestaat in het Standaardnederlands en andere variëteiten. Het indefiniete nullidwoord is in tegenstelling tot het definiete nullidwoord niet combineerbaar met telbare enkelvoud. Als we dit aannemen is de variabiliteit van het Noord-Groningse paradigma (de ‘intraparadigmatische variabiliteit’, Lehmann 2002: 123) met twee nullidwoorden niet kleiner dan de variabiliteit van een paradigma met een overt bepaald lidwoord *de*.

besproken door Lehmann.

5.3 De interpretatie van het nullidwoord en syntactische functie en/of positie

In de meeste variëteiten van het Nederlands is het bestaan van een overt bepaald lidwoord *het/de* van belang voor het uitdrukken van de oppositie bepaald-onbepaald. In de Noord-Groningse dialecten wordt deze oppositie uitgedrukt door het bepaalde nullidwoord en het onbepaald lidwoord *een*. Het gebruik van een definitief nullidwoord levert echter een interpretatieprobleem op voor meervoudige en niet-telbare naamwoordgroepen. Dergelijke constituenten kunnen in het Noord-Gronings net als in het SN een indefiniëte lezing krijgen. In het Noord-Gronings leidt dat tot ambiguïteit. De onderstreepte constituenten in (16) hebben zowel een indefiniëte als een definitieve specifieke lezing (Siemon Reker p.c.).

- (16) a   Zwaluwen zullen weldra terugkomen.
           ‘De zwaluwen zullen weldra terugkomen.’
           ‘Er zullen weldra zwaluwen terugkomen.’
       b   Gisteren spoot melk uit de uier.
           ‘Gisteren spoot de melk uit de uier.’
           ‘Gisteren spoot er melk uit de uier.’

De vraag is hoe het dan te begrijpen is dat Noord-Groningse dialecten toch hun overte bepaald lidwoord konden verliezen.

Een mogelijk antwoord op deze vraag is dat sprekers de juiste lezing kunnen toekennen aan constituenten met een nullidwoord doordat er andere mechanismen zijn om definitietheid te indiceren. Leiss (2000: 7-8) schrijft bijvoorbeeld:

“Das Kennzeichen sprachlicher Serialisierung sind Definitheitsgefälle. Die syntagmatische Kette ist also mit Definitheitswerten besetzt; sie sind sozusagen die Kilometersteine der Syntax. (...) Wenn es so ist, daß (...) jeder Ort des Syntagmas mit einer spezifischen Definitheitsumgebung ausgestattet ist, dann ist es nicht verwunderlich, daß gerade diese Kategorie nicht nach konsequenter expliziter Kodierung drängt.”

Sprekers kunnen dus ook uit de positie van een constituent in de zin afleiden of hij definitief of indefiniëte is. Dit punt kan in verband gebracht worden met de data die gepresenteerd werden voor RND-zin 48, die weergegeven is in (17).

(17) De boomkweker zal de boom enten.

De constituent *de boom* bevindt zich in een syntactische omgeving waarvoor een indefiniete lezing de meest neutrale mogelijkheid is, in elk geval neutraler dan voor het subject van de zin. Dit kan in verband gebracht worden met een tweetal principes/tendensen van informatiestructurering in termen van thema/topic en rhema/focus:

- (i) *Thema-rhema* principe: “In het Nederlands fungeert het eerste deel van de zin altijd als thema, en de rest van de zin als rhema” (zie Onrust, Verhagen & Doeve 1993: 13 en Jansen & Wijnands 2004: 3)
- (ii) Er is een verband tussen grammaticale functie van een constituent en thema/rhema-structuur: “In European languages, TOPICS are normally realized as grammatical subjects.” (Behrens 2005: noot 19)

Als we *de boomkweker* vergelijken met *de boom* voorspellen beide principes/tendensen dat laatstgenoemde constituent eerder in aanmerking komt om te functioneren als een rhematische constituent dan eerstgenoemde constituent. Op basis van het werk van Leiss (2000) kunnen we vervolgens voorspellen dat het object van de zin in een aantal dialecten eerder een overt lidwoord/determinator zal krijgen dan het subject. Leiss (2000: 8) betoogt namelijk dat:

“eine Definitivmarkierung immer dann notwendig wird, wenn ein solcher Inhalt nicht durch die grammatische Umwelt vorausgesetzt werden kann. Das bedeutet, daß die Signalisierung von Definitivheit durch eine grammatische Markierung beispielsweise im rhematischen Bereich, also in natürlicher indefiniter Umgebung zu erwarten ist.”

Aangezien op grond van de twee hierboven genoemde principes juist het direct object van zin (17) gezien kan worden als een van nature indefiniete/rhematische omgeving (vgl. het citaat van Leiss), verwachten we dat juist deze constituent een expliciete markering van definitiviteit krijgt.⁽²³⁾⁽²⁴⁾ Daarbij wordt in de meeste gevallen niet het lidwoord *de* gebruikt maar een aanwijzend voornaamwoord.

⁽²³⁾ Dit kan erop wijzen dat er in het Noord-Groningse dialect een sterker verband is tussen de syntactische positie/functie van een constituent en definitiviteit dan in het SN. In het SN valt het bepaalde lidwoord immers niet systematisch weg. Een mogelijke vervolghypothese is dat in het Noord-Gronings de woordvolgorde in het algemeen minder flexibel is dan in het SN. Er zijn andere verschijnselen die daarop wijzen.

Dat wijst erop dat de betreffende variëteiten van het Gronings geen lidwoord *de* meer hebben. Om definitieid te markeren moet dan een ander type definitie determinator gebruikt worden, zoals een aanwijzend voornaamwoord.

Op grond van de hypothese dat een bepaald lidwoord juist te verwachten is in een rhematische omgeving voorspellen we dat er niet alleen sprake is van een verschil tussen de subject- en objectfunctie, maar dat los daarvan de positie van de constituent ook een rol speelt. Beschouw in dit verband de zinnen in (20).

- (18) a Ik heb gehoord dat de boomkweker toch de boom zal enten.
 b Ik heb gehoord dat de boomkweker de boom toch zal enten.

Het object verschijnt in (18a) rechts en in (18b) links van het zinspartikel *toch*. In de literatuur over scrambling in het Nederlands wordt de positie van het object rechts van het partikel de basispositie genoemd en de positie links van het partikel wordt aangeduid als de gescramblede positie (zie bijvoorbeeld De Hoop 2000a: 97). Er is een verband tussen de positie van de constituent en de informatiestructurele eigenschappen ervan (vgl. bijvoorbeeld Choi 1999 en De Hoop 2000a, 2000b voor verdere discussie). In de gescramblede positie (18b) krijgt een constituent vaker een topicale (thematische) functie, terwijl de basispositie (18a) veeleer geassocieerd kan worden met focaliteit ('rhematiciteit'). Zin (18a) krijgt dan ook een 'natuurlijker' karakter als *de boom* vervangen wordt door *een boom*.

⁽²³⁾ (vervolg:) Ter Laan (1953: 154) merkt bijvoorbeeld op dat het meewerkend voorwerp voorafgaat aan het lijdend voorwerp, ook als het lijdend voorwerp uit een voornaamwoord bestaat, zoals geïllustreerd in zin (ia), overgenomen van Ter Laan (1953: 154). Verder hebben Groningse dialecten een "tamelijk rigide hoofd-finale woordvolgorde" (vgl. Hoekstra 1994). Dat blijkt bijvoorbeeld uit de vertalingen in (19) waar de rode volgorde uit het SN vervangen is door een groene volgorde (vgl. (ib)). Een derde punt is dat in het Gronings presentatief *er* geregeld wordt weggelaten, zoals in (ic), overgenomen van Ter Laan 1953: 154-155. Mogelijk wordt in het Gronings het indefiniëte karakter van het subject vooral afgeleid uit de V1-volgorde. Ook dit kan erop wijzen dat in Groningse dialecten woordvolgordepatronen meer vastliggen dan in het SN.

- (i) a Ik heb hom 't zegd. ('Ik heb het hem gezegd.')
- b Ik heb gehoord dat kweker dij boom enten zal.
- c Stonnen vroeger meer as honderd bōrgen in de Ommelanden. ('Er stonden vroeger meer dan honder borgen in de Ommelanden.')

In (18a) bevindt *de boom* zich dus in een ‘rhematische omgeving’. In deze positie ligt een expliciete markering van definitieheid meer voor de hand dan in (18b). In (19) zijn oordelen gepresenteerd van een moedertaalspreker (Siemon Reker p.c.) van een Noord-Gronings dialect, namelijk het dialect van Uithuizen (C31). Terwijl volgens hem in (19a) zowel de variant met determinator als die zonder determinator acceptabel is, geldt er in (19b) een duidelijke voorkeur voor de variant met een definitieve determinator (namelijk een aanwijzend voornaamwoord).

- (19) a Ik heb gehoord, dat kweker (dij) boom toch enten zal.
 b Ik heb gehoord, dat kweker toch *(dij) boom enten zal.

Deze oordelen bevestigen onze hypothese over contrasten in het gebruik van het nullidwoord tussen nominale constituenten in verschillende syntactische functies/posities. Uiteraard zou het interessant zijn om in toekomstig onderzoek data te verzamelen voor meer sprekers en andere mogelijke woordvolgordeverschillen die samenhangen met thema/rhema-structuur. Daarbij kan bijvoorbeeld gekeken worden naar eventuele verschillen tussen het gebruik van een nullidwoord in het direct object in standaardpositie (zoals in (17)) en in getopicaliseerde positie.

⁽²⁴⁾ Ook in het SN is er een situatie waar het object eerder dan het subject van de zin een bepaald lidwoord krijgt. Het gaat om zinnen waarin een predikaat is gebruikt dat een generieke (soort)lezing afdwingt:

- (i) a (?De) bamboe komt voor in tropische en subtropische streken.
 b De Chinezen hebben in dit gebied *(de) bamboe voorgoed uitgeroeid.

Terwijl subjecten in zinnen als (ia) acceptabeler zijn zonder bepaald lidwoord zijn objecten in zinnen als (ib) acceptabeler met een lidwoord. Zie Oosterhof (2008) voor verdere onderbouwing van deze bevinding. De verklaring die Oosterhof (2008: 243) geeft van deze feiten is in overeenstemming met de verklaring van de data zoals besproken in §5.3. Oosterhof (2008) legt een relatie met het feit dat topics in Europese talen normaliter gerealiseerd worden als subjecten en minder vaak als objecten (zie bijvoorbeeld Behrens 2005). Juist omdat het op grond van de syntactische functie niet voor de hand ligt dat constituenten als *de bamboe* in (ib) topicaal zijn wordt er een bepaald lidwoord gebruikt om de constituent te identificeren als een topic.

6 Conclusie

De Noord-Groningse dialectdata die gepresenteerd zijn in dit artikel laten zien hoe een fonologisch getriggerd reductie- en deletieproces heeft geleid tot een nullidwoord dat qua distributie en interpretatie afwijkt van het nullidwoord van andere variëteiten van het Nederlands. Hoewel de fonologische factor die ten grondslag ligt aan deze evolutie niet van toepassing is op het onzijdige lidwoord breidt het gebruik van het nullidwoord zich door analogiewerking uit tot onzijdige nomina.

De evolutie van het bepaald lidwoord in de Noord-Groningse dialecten vertoont enkele eigenschappen die kenmerkend zijn voor grammaticalisatieprocessen. In het proces is er sprake van fonologische erosie, die heeft geleid tot het ontstaan van een zerovorm. In het huidige Noord-Gronings blijkt er sprake te zijn van extensie van die zerovorm naar onzijdige nomina. Deze ontwikkelingen kunnen worden uitgelegd als een evolutie waarbij er sprake is van paradigmatisering en afnemende paradigmatische variabiliteit.

Uit de literatuur (vgl. Leiss 2000) is bekend dat het onderscheid bepaald-onbepaald ook op andere manieren kan worden gemaakt. In dit artikel heb ik beargumenteerd dat in het Gronings de informatiestructurele eigenschappen van syntactische posities en functies een belangrijke rol spelen. Dat wordt bevestigd door het feit dat een expliciete markering van definietheid juist vereist is als de context waarin een definiete constituent voorkomt misleidend is, namelijk in een van nature indefiniete/rhematische omgeving (in de termen van Leiss 2000). Het is voorspelbaar dat in sommige dialecten een semantisch kenmerk dat ook al door de informatiestructuur van de zin gecodeerd wordt niet expliciet gemarkeerd hoeft te worden.

Bibliografie

- ANS= HAESERYN, W., K. ROMIJN, G. GEERTS, J. DE ROOIJ & M.C. VAN DEN TOORN.
 (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede, geheel herziene druk. Deurne, Martinus Nijhoff en Deurne, Wolterns Plantyn.
- APOTHEKER, A.
 (1980). *Met de of zonder de? Een onderzoek naar de-deletie in het Gronings*. Ongepubliceerde afstudeerscriptie, Rijksuniversiteit Leiden.
- ARCHANGELI, D.
 (2003). Lexical irregularity in OT: DOT vs. Variable Constraint Ranking. In: Carnie A., H. Harley & M.A. Willie (red.), *Formal Approaches to Function in Grammar: In honor of Eloise Jelinek*. Linguistik Aktuell/Linguistics Today 62. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, p.227–244.
- BEHRENS, L.
 (2005). Genericity from a cross-linguistic perspective. *Linguistics* 43, 275–344.
- BLOEMHOFF H., J. VAN DER KOOI, H. NIEBAUM & S. REKER
 (2008). *Handboek Nedersaksische Taal- en Letterkunde*. Assen, Van Gorcum.
- BREE, C. VAN.
 (te verschijnen). Syntactische configuraties in het Nederlandse taalgebied. *Neerlandica Wratislavensia*.
- CHARETTE, M.
 (1991). *Conditions on phonological government*. Cambridge, Cambridge University Press.
- CHIERCHIA, G.
 (1998). Reference to kinds across languages. *Natural Language Semantics* 6, 339-405.
- CHOI, H.-W.
 (1999). *Optimizing structure in context: Scrambling and information structure*. Stanford, CSLI Publications.
- COLLEMAN, T.
 (2006). *De Nederlandse datiefalternantie. Een constructioneel en corpusgebaseerd onderzoek*. Ongepubliceerde dissertatie, Universiteit Gent.
- GABELENTZ, G. VON DER.
 (1891) *Die Sprachwissenschaft. Ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*. Leipzig, Weigel.

- GIVÓN, T.
(1979). *On Understanding Grammar*. New York, Academic Press.
- HARRIS, A. & L. CAMPBELL
(1995). *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge, Cambridge University Press.
- HERTOG, C.H. DEN.
(1903-1904). *Nederlandsche spraakkunst*. Amsterdam, Versluys.
- HEYCOCK, C & R. ZAMPARELLI.
(2003). Coordinated bare definites. *Linguistic Inquiry* 34, 443-459.
- HOEKSEMA, J.
(2000). Verplichte topicalisatie van kale enkelvouden, *De feit is dat*-constructie. *TABU* 30, 113–142.
- HOEKSTRA, E.
(1994). Woordvolgorde en het Infinitivus-pro-Participio Effect in het Zaaans. *Taal & Tongval* 46, 132-141.
- HOOP, H. DE.
(2000a). *Otje* en scrambling in het Nederlands. *TABU* 30, p. 97-112.
- HOOP, H. DE.
(2000b). Optional Scrambling and Interpretation. In: Bennis H., M. Everaert & E. Reuland (red.), *Interface Strategies*. Amsterdam, KNAW. p.153-168.
- HOPPER, P. J. & TRAUGOTT, E. C.
(1993). *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- HORST, J. VAN DER.
(2003). Hoe staat het met het lidwoord? *Leuvense Bijdragen* 92, 229-237.
- HORST, J. VAN DER & K. VAN DER HORST.
(1999). *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag, Sdu en Antwerpen, Standaard.
- JANSEN, F. & R. WIJNANDS.
(2004). Doorkruisingen van het links-rechtsprincipe. *Neerlandistiek.nl* 4, 1-38.
- KRUYT, T.
(1998). Valkuilen bij corpusonderzoek. *Nederlandse Taalkunde* 3, 137 -140.
- LAAN, K. TER.
(1929). *Nieuw Groninger woordenboek*. Groningen [etc.], Wolters.
- LAAN, K. TER.
(1953). *Proeve van een Groninger spraakkunst*. Winschoten, Van der Veen.

- LEHMANN, C.
 (1985). Grammaticalization: synchronic variation and diachronic change. *Lingua e Stile* 20, 303-318.
- LEHMANN, C.
 (2002). *Thoughts on grammaticalization*. ASSidUE 9. Second, revised edition. Erfurt, Seminar für Sprachwissenschaft der Universität.
- LEISS, E. (2000).
Artikel und Aspekt. Berlin, Walter de Gruyter.
- LONGOBARDI, G.
 (1994). 'Reference and proper names: A theory of N-movement in syntax and Logical Form.' *Linguistic Inquiry* 25, 609–665.
- LONGOBARDI, G.
 (1996). *The syntax of N-raising: A minimalist theory*. OTS Working Papers. Utrecht: Research Institute for Language and Speech, Utrecht University.
- LYONS, CHRISTOPHER.
 (1999). *Definiteness*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge, Cambridge University Press.
- ONRUST, M., A. VERHAGEN, & R. DOEVE.
 (1993). *Formuleren*. Houten, Bohn Stafleu.
- OOSTENDORP, M. VAN.
 (1997). Enkele eigenschappen van de Nederlandse sjwa. *Nederlandse taalkunde* 2, 1-22.
- OOSTENDORP, M. VAN.
 (1998). Schwa in phonological theory. *Glott International* 3, 3-8.
- OOSTENDORP, M. VAN.
 (2000). Phonological projection: A theory of schwa in Optimality Theory. Berlin, Mouton-De Gruyter.
- OOSTERHOF, A.
 (2004). Generic Noun Phrases in Dutch. In: Karlsson F. (red.). *Proceedings of the 20th Scandinavian Conference of Linguistics, Helsinki, January 7-9, 2004*. Publications no. 36. Helsinki: University of Helsinki, Department of General Linguistics,. <http://www.ling.helsinki.fi/kielitiede/20scl/proceedings.shtml>.
- OOSTERHOF, A.
 (2006). Over de Beschrijving en Representatie van Genericiteit. Deel 2: Morfosyntactische aspecten' *TABU* 35, 181-198.

- OOSTERHOF, A.
 (2008). *The semantics of generics in Dutch and related languages*. Linguistik Aktuell/Linguistics Today 122. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- PRINCE, A. & SMOLENSKY, P.
 (1993). *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*. Manuscript, Rutgers University Center for Cognitive Science.
- REKER, S.J.H.
 (2005a). *Goidag!: Taalgids Groningen*. Assen, In Boekvorm.
- REKER, S.J.H.
 (2005b). *Toal. Een cursusboek West-Gronings in tien lessen*. Assen, In Boekvorm.
- REKER, S.J.H.
 (2008). (red.). *Goud Volk*. Deel 1. Assen, In Boekvorm.
- REKER, S.J.H. M.M.V. B. VAN DEN BERG.
 (2004). De sjwa in zwakke context - registreren en registeren voor RND en FAND. In: De Caluwe J., G. De Schutter, M. Devos & J. Van Keymeulen (red.). *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal* (Liber Amicorum Johan Taeldeman). Gent, Academia Press, p.711-735.
- RND = SASSEN, A.
 (1967). *Dialektatlas van Groningen en Noord-Drenthe* (Reeks Nederlandse Dialektatlassen 16). Antwerpen, De Sikkel. / Boelens, K. & G. van der Woude. (1955): *Dialect-atlas van Friesland* (Nederlandse en Friese dialecten) (Reeks Nederlandse Dialect-Atlassen 15).
- SAND = BARBIERS, S. ET AL.
 (2006). Dynamische Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten Dyna (SAND). Amsterdam, Meertens Instituut. URL: <http://www.meertens.knaw.nl/sand/>.
- SCHURINGA, F.G.
 (1923). *Het dialect van de Veenkoloniën in verband met de overige tongvallen in de provincie Groningen*. Groningen [etc.], Wolters.
- VANDEWEGHE, W. M.M.V. M. DEVOS & A. DE MEERSMAN
 (2004). *Grammatica van de Nederlandse zin*. Derde, herziene druk. Antwerpen/ Apeldoorn, Garant.
- WEIJNEN, A.
 (1966). *Nederlandse dialectkunde*. Assen, Van Gorcum.